

Економіка і бізнес

Підручник

За редакцією д.е.н., проф. Л. Г. Мельника та
д.е.н., проф. Карінцевої О. І.

Суми
Університетська книга
2021

Economics and Business

The textbook

EDITORS

Leonid Melnyk,
Oleksandra Karintseva

Sumy
«University book»
2021

УДК
ББК

Рецензенти:

І. К. Бистряков, доктор економічних наук, професор, завідувач відділу методології сталого розвитку ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку», м. Київ.

Л. С. Гринів, доктор економічних наук, професор, Львівський національний університет ім. Івана Франка, м. Львів.

Т. І. Лепейко, доктор економічних наук, професор, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, м. Харків.

Е Економіка і бізнес: підручник / за ред. д.е.н., проф. Л. Г. Мельника, д.е.н., проф. О. І. Карінцевої. Суми: Університетська книга, 2021. 316 с.

ISBN

Матеріал, представлений в підручнику відображає сучасні проблеми та вплив економічних законів на підприємницьку діяльність бізнес-структур. У підручнику розглядаються питання функціонування економічних систем на ринку, а також наводяться розділи, що висвітлюють специфіку управління трансформаційними процесами. Зокрема, в них розглядаються питання розвитку підприємства, впровадження інновацій, ініціювання бізнес-процесів, а також інші актуальні в сьогоднішніх умовах матеріали.

Підручник призначений для викладачів і студентів ВНЗ, а також може бути використаний керівниками підприємств, фахівцями та бізнесменами як науково-освітнього матеріалу.

УДК
ББК

ISBN

© Мельник Л. Г., Карінцева О. І. 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	8
РОЗДІЛ 1 ВСТУП ДО БІЗНЕСУ	11
1.1 Сутність та історичний розвиток понять «бізнес» та «підприємництво»	11
1.2 Функції та умови підприємницького бізнесу	14
1.3 Організація бізнесу.....	22
1.4 Інституційне середовище підприємництва в Україні	26
1.5 Взаємодія інституційного середовища і підприємництва	30
Література	33
Питання до теми	34
Кейс до розділу. Специфіка інституційного середовища підприємництва в Україні.....	35
РОЗДІЛ 2 РИНОК І ПРОДУКЦІЯ В СТРУКТУРІ БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩА	38
2.1 Сутність, функції, суб'єкти та об'єкти ринку.....	38
2.2 Характеристика структури ринку	42
2.3 Характеристика продукції	49
2.4 Якість продукції як економічна категорія і її оцінювання.....	50
2.5 Управління якістю продукції	57
Література	61
Питання до теми	62
Кейс до розділу. Еколого-економічний рейтинг компаній.....	63
РОЗДІЛ 3 ДЕМАТЕРІАЛІЗАЦІЯ В БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩІ	68
3.1 Теоретичні основи дематеріалізації процесів виробництва та споживання продукції.....	68
3.2 Оцінювання дематеріалізації продукції та послуг	72
3.3 Еколого-економічний механізм дематеріалізації продукції на підприємстві.....	77
Література	83
Питання до теми	85
Кейс до розділу. Оцінювання рівня дематеріалізації товару легкої промисловості	86
РОЗДІЛ 4 БІЗНЕС І ВЛАСНІСТЬ	92
4.1 Власність як основа бізнесу	92
4.2 Форми власності та бізнесу	93
4.3 Розвиток форм власності та бізнесу	98
Література	102
Питання до теми	103
РОЗДІЛ 5 ВИРОБНИЧІ ФАКТОРИ В БІЗНЕСІ	104
5.1 Економічна сутність та відтворення основних фондів ¹	104
5.2 Склад і кругообіг оборотних коштів	113
5.3 Фінансові показники в бізнесі: прибуток і рентабельність.....	117
5.4 Трудові фактори. Продуктивність і оплата праці	119
Література	123
Питання до теми	124
РОЗДІЛ 6 ФІНАНСУВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	125
6.1 Поняття і функції фінансів у бізнесі.....	125

6.2	Джерела фінансування підприємницької діяльності	127
6.3	Інші джерела фінансування бізнесу: лізинг та факторинг	130
6.4	Інвестування підприємницької діяльності	134
	Література	136
	Питання до теми	137
	Контрольні завдання	137
РОЗДІЛ 7 ПЛАНУВАННЯ ТА БЮДЖЕТУВАННЯ		138
7.1	Фінансове прогнозування та планування	138
7.2	Методи визначення фінансових потреб ²	139
7.3	Методи фінансового планування	143
7.4	Фінансове управління на основі бюджетування ²	145
	Література	155
	Питання до теми	155
	Кейс до розділу. Публічні закупівлі	157
РОЗДІЛ 8 ОПОДАТКУВАННЯ БІЗНЕСУ		164
8.1	Податкове законодавство: структура та принципи	164
8.2	Податки і збори: визначення, класифікація, функції	167
8.3	Податкова пільга, спеціальний податковий режим, платники, об'єкт і база оподаткування	170
8.4	Органи контролю та органи стягнення податків, податкова звітність	171
8.5	Основні бюджетоутворювальні податки	172
8.6	Системи оподаткування діяльності підприємств	180
8.7	Практичні аспекти сплати податків і зборів в Україні	192
	Література	194
	Питання до теми	195
	Кейс до розділу. Аудит податків в Україні	196
РОЗДІЛ 9 ІННОВАЦІЇ В БІЗНЕСІ		199
9.1	Загальне поняття про інновації	199
9.2	Сутність інноваційного процесу та економічні особливості інноваційної діяльності	201
9.3	Фінансування інноваційної діяльності ²	203
9.4	Інноваційна ідея для бізнесу	206
9.5	Поняття і склад інноваційної інфраструктури підприємництва	208
	Література	213
	Питання до теми	213
	Контрольні завдання	214
	Кейс до розділу. Венчурна діяльність у підприємстві та бізнесі	215
РОЗДІЛ 10 ІНФОРМАЦІЙНІ ФАКТОРИ В ЕКОНОМІЦІ ТА БІЗНЕСІ³		220
10.1	Поняття про інформацію	220
10.2	Форми, рівні та функції інформації ²	221
10.3	Кількісне та якісне оцінювання інформації в економічних системах ¹	225
10.4	Роль пам'яті в економічних системах	228
10.5	Роль інформації в економіці та бізнесі ⁴	231
10.6	Особливості та зміст інформаційних товарів ⁴	236
	Література	241
	Питання до теми	243
	Кейс до розділу. Інформація та її роль при прийнятті рішень	245

РОЗДІЛ 11 НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ ТА РИЗИК У ДІЯЛЬНОСТІ СУЧАСНОГО БІЗНЕСУ	250
11.1 Суть понять невизначеності і ризику	250
11.2 Способи вимірювання ризику	251
11.3 Види ризиків	254
11.4 Способи зниження ризиків	256
Література	259
Питання до теми	260
РОЗДІЛ 12 БІЗНЕС-ІНТЕРЕСИ ФІРМ НА ЗОВНІШНІХ РИНКАХ	261
12.1 Міжнародний поділ праці	261
12.2 Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності	262
12.3 Методи торгівлі. Зовнішньоторговельні посередники	266
12.4 Методи державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності	270
12.5 Зовнішньоторговельний контракт	277
12.6 Структура і зміст зовнішньоторговельного контракту купівлі-продажу	278
12.7 Основні підходи до встановлення ціни в зовнішньоторговельному контракті	283
Література	287
Питання до теми	288
Кейс до розділу. Інструменти хеджування валютних ризиків на зовнішніх ринках	289
ДОДАТОК Інформаційні форми при впровадженні ЕЕМУДП	293
ВИСНОВКИ	301
ГЛОСАРІЙ	303
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	312

¹Робота виконана в рамках НДР «Фундаментальні основи фазового переходу до адитивної економіки: від проривних технологій до інституційної соціологізації рішень».

²Робота виконана в рамках НДР «Сталий розвиток та ресурсна безпека: від проривних технологій до цифрової трансформації економіки України» (№д/р. 0121U100470)

³Матеріал підготовлено в рамках проєкту Європейської комісії «Кафедра Жана Моне з наряду: Законодавчий, економічний та соціальний перехід ЄС до сталого суспільства в межах Індустрії 4.0 та 5.0» (619997-EPP-1-2020-1-UA-EPPJMO-CHAIR).

⁴Матеріал підготовлено в рамках проєкту Європейської комісії «Кафедра Жана Моне з економічної політики ЄС та громадянського суспільства» (619878-EPP-1-2020-1-UA-EPPJMO-CHAIR).

РОЗДІЛ 4

БІЗНЕС І ВЛАСНІСТЬ

- Власність як основа бізнесу
- Форми власності та бізнесу
- Розвиток форм власності та бізнесу

4.1 Власність як основа бізнесу

Бізнес як складне поняття об'єднує цілий світ специфічних відносин, навіть якщо бізнес є лише індивідуальною господарською діяльністю приватного підприємця. З юридичної точки зору бізнес (фірма, компанія, підприємство, організація) – це певна організаційна форма, в рамках якої ведеться будь-яка господарська діяльність. З економічної точки зору бізнес є формою прояву економічних відносин як усередині, так і поза бізнесом. Перші вивчає наука про організацію бізнесу, другі – наука про функціонування економіки в цілому. Отже, з одного боку, бізнес є зовнішньою оболонкою для певної системи економічних відносин, з іншого – складною системою, яка включена до економічної системи.

Будь-яка господарська діяльність (бізнес) починається з відносин власності. Власність є основоположною економічною категорією. Вона визначає як форми організації бізнесу, особливості його управління, розподілу його результатів, так і економічну структуру суспільства в цілому, особливості соціальних процесів – положення різних соціальних груп і прошарків населення, взаємовідносини між ними тощо.

В економічному розумінні (значення) власність реалізується в площині взаємодії «людина – людина», визначається ступенем розвитку продуктивних сил, характеризується системою об'єктивних, історично мінливих економічних відносин між суб'єктами господарювання з приводу привласнення умов, процесів, засобів та результатів виробництва.

В юридичному сенсі власність представлена системою зв'язків «людина – річ», відображає майнові відносини, що закріплюються системою прав власності. Саме юридична оболонка дозволяє фіксувати права власності, законодавчо їх регулювати, враховувати наявні зміни щодо виникнення, припинення або відновлення прав власності (Основи, 2001).

Право власності згідно зі ст. 134 Господарського кодексу України (ГК) є основним майновим правом у сфері господарювання. Суб'єкт господарювання (одноосібно або разом з іншими суб'єктами) володіє, користується та розпоряджається належним йому майном, зокрема має право надавати майно іншим суб'єктам для використання його на основі права власності, господарського відання, оперативного управління та інших прав, передбачених законодавством (Господарський, 2003). Крім того, в

Цивільному кодексі України (ЦК) визначено права володіння і користування чужим майном. Право володіння чужим майном виникає на підставі договору з власником або іншою особою, якій було передано майно. Право користування чужим майном (сервітут) може бути встановлене щодо нерухомого майна (земельної ділянки, інших природних ресурсів) для задоволення потреб суб'єктів господарювання, які не можуть бути задоволені іншим способом. Це право полягає в можливості проходу, проїзду через чужу земельну ділянку, прокладання та експлуатації ліній електропередач, зв'язку і трубопроводів, забезпечення водопостачання, меліорації тощо. (Цивільний, 2003).

Суб'єктами права власності є всі ті, хто бере участь у відносинах привласнення в господарській сфері: суб'єкти господарювання, споживачі, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, а також ті громадяни, громадські та інші організації, які є засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження.

4.2 Форми власності та бізнесу

У теоретичних дослідженнях набуло поширення структурування відносин власності за типами, формами та видами.

Тип власності визначає найбільш узагальнені принципи її функціонування, характер поєднання робітника із засобами виробництва. Виділяють три типи власності: общинна, приватна, суспільна, кожній з яких властиві різні форми прояву. В сучасних умовах в країнах з ринковою економікою переважають два основних типи власності: приватна і державна (як форма суспільного привласнення), а всі інші розглядаються як похідні від них і можуть існувати в змішаних формах.

Форма власності визначається як стала система економічних відносин і господарських зв'язків, що зумовлює певний спосіб та механізм поєднання робітника із засобами виробництва. Треба зазначити, що класифікація форм власності розглядається в економічному і юридичному розуміннях (табл. 4.1).

Критерієм класифікації форм власності в економічному сенсі є ступінь розвитку кооперації праці та виробництва. За масштабами усупільнення виробництва розрізняють так: 1) одноосібне привласнення (приватний підприємець або дрібне підприємство, де господарською діяльністю займається одна людина або його родина); 2) колективне привласнення (підприємство або господарське об'єднання, яке згуртовує роботу багатьох людей); 3) національний господарський комплекс (кооперація праці в рамках національної економіки), тобто суспільне привласнення.

Таблиця 4.1 – Типи, форми і види власності (Економічна, 2014; Економічна, 2012; Конституція, 1996; Основи, 2011; Цивільний, 2003)

Типи власності	Форми власності	Види власності
СУСПІЛЬНА	<i>Державна</i>	Власність народу України
		Загальнодержавна (республіканська)
	<i>Колективна</i>	Комунальна (місцевих органів влади)
		Колективу орендарів
		Колективу підприємства
		Кооперативу, зокрема колективу підприємств споживчої кооперації
		Акціонерних товариств
		Господарських товариств
		Господарських об'єднань
		Громадянських об'єднань
Релігійних організацій		
ПРИВАТНА	<i>Індивідуально-трудова</i>	Одноосібна
		Власність сім'ї
		Спільна власність громадян
		Спільна власність осіб, які ведуть фермерське господарство
	<i>З найманою працею</i>	Індивідуальна
		Корпоративна
ЗМІШАНА		Державно-колективна
		Державно-приватна
		Колективно-приватна
		Власність із залученням іноземного капіталу
		Інші

Класифікація власності в юридичному розумінні ґрунтується на обліку власників (суб'єктів власності), майна (об'єктів власності), а також залежить від способу заснування бізнесу і форми господарювання.

За суб'єктами форми власності (табл. 4.1) поділяються на державну, колективну, приватну. Привласнення засобів виробництва і виробленого продукту відбувається у формах державної і колективної власності як формах прояву суспільного типу власності.

Державна власність існує в таких видах: власність народу України, загальнодержавна, республіканська, власність місцевих органів влади (комунальна). Об'єктами права власності народу України є земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, що знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, морської економічної зони. Об'єктами державної (республіканської, комунальної) власності є майно, зокрема грошові кошти, які належать Україні.

Суб'єктом права державної власності є органи державної влади (Конституція, 1996; Цивільний, 2003; Господарський, 2003).

Колективна власність передбачає приналежність об'єкта певного колективу співвласників (засновників, учасників), які прямо або не прямо діють як один суб'єкт. Суб'єктом комунальної власності є територіальна громада, що здійснює свої повноваження через утворені нею органи місцевого самоврядування. Колективна власність може існувати, наприклад, як власність господарських об'єднань громадян або власність громадських організацій та об'єднань. Приватна власність характеризується тим, що засоби і результати виробництва належать приватним особам, які можуть привласнювати продукт як своєї, так і найманої праці. Тому розрізняють трудову і нетрудову приватну власність. Якщо за рахунок коштів акціонерів здійснена технічна реконструкція підприємства, то доходи, що зростають, повинні виплачуватися власникам акцій у формі дивідендів. За видами приватна власність буває одноосібною (індивідуальною) та сімейною.

Спільна (загальна) власність є різновидом власності (безвідносно до певної форми власності), де об'єктом є спільне майно, а суб'єктами (співвласниками) стають в результаті об'єднання майна: фізичні та юридичні особи, держава, територіальні громади. Видами права спільної власності є: а) спільна часткова – власність осіб із визначенням частки кожного з них; б) спільна сумісна – власність осіб без визначення частки кожного з них у праві власності (Цивільний, 2003). Спільна власність фізичних осіб ділиться на власність подружжя, власність членів селянського (фермерського) господарства і власність членів родини, власність, що виникає в результаті придбання майна за рахунок результатів спільної праці членів родини.

За законодавством України допускається об'єднання майна, що є власністю громадян, юридичних осіб і держави, і створення на цій основі змішаних форм власності, зокрема власності спільних підприємств за участю юридичних осіб та громадян інших держав. Спільне підприємство виникає як результат об'єднання майна різних форм власності (змішана форма власності) і, як правило, набирає форми господарського товариства. Спільне підприємство з іноземними інвестиціями може бути будь-якої організаційно-правової форми за наявності іноземних інвестицій в статутному фонді.

Кожна з форм власності має свої особливості щодо сфери ефективного застосування. Для приватної власності відповідним є такий бізнес, для якого не потрібно значних коштів, колективна власність доцільна у випадках, коли для бізнесу потрібна значна концентрація ресурсів, а державна власність ефективно функціонує в галузях з обмеженими можливостями ринкового саморегулювання.

Об'єктами власності є засоби виробництва, земля, її надра, рослини і тварини, робоча сила та результати її діяльності – предмети матеріальної та духовної культури, цінні папери, гроші тощо. Але саме власність на засоби виробництва характеризує сутність відносин власності, зокрема механізм розподілу і привласнення доходів від бізнесу.

У законодавстві виділяється інтелектуальна власність як власність на результати інтелектуальної праці. Об'єктами інтелектуальної власності (ст. 155 ГК) є: винаходи та корисні моделі; промислові зразки; сорти рослин і породи тварин; торгові марки (знаки для товарів та послуг); комерційне (фірмове) найменування; географічні покажчики; комерційна таємниця; комп'ютерні програми; інші об'єкти, передбачені законом.

Громадянин може вести бізнес – здійснювати господарську діяльність (ч. 3 ст. 128, ГК) як приватний підприємець або як власник приватного підприємства із залученням або без залучення найманої праці, самостійно або спільно з іншими особами.

В Україні залежно від способу утворення (заснування) бізнесу і формування статутного капіталу діють унітарні та корпоративні підприємства (ч. 3 ст. 63 ГК). Унітарне підприємство створюється одним засновником, який виділяє необхідне для того майно, формує статутний капітал, не поділений на частки (паї). Залежно від засновника унітарне підприємство може бути приватним, державним, комунальним, заснованим на власності об'єднання громадян або релігійної організації. Корпоративне підприємство утворюється двома або більше засновниками на основі їх спільного вирішення (договору) і об'єднання майна, підприємницької та (або) трудової діяльності в формі кооперативу, господарського товариства тощо (Господарський, 2003).

Організаційно-правова форма бізнесу (форма господарювання), визначає характер відносин між засновниками бізнесу, режим майнової відповідальності за зобов'язаннями підприємства (організації), порядок створення, реорганізації, ліквідації, управління, розподілу одержаних прибутків, можливі джерела фінансування діяльності тощо.

Для накопичення та обробки даних про суб'єктів бізнесу створений і функціонує Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань (ЄДР) (Цивільний, 2003).

За даними ЄДР на 1 січня 2020 року в Україні зареєстровано 1 350 тисяч юридичних осіб, що на 4% більше, ніж на 1 січня 2019 року. За організаційно-правовими формами господарювання виділяють такі: товариства з обмеженою відповідальністю – 674 тисяч (50%), приватні підприємства – 200 тисяч (15%), фермерські господарства – 46 тисяч (3,5%), кооперативи – 28 тисяч (2,08%), акціонерні товариства – 13 тисяч (1,03%), комунальні підприємства – 13 тисяч (1,03%), дочірні підприємства – 11 тисяч (0,86%), державні підприємства – 3,75 тисяч (0,28%), асоціа-

ції – 2,5 тисячі (0,18%), товариства з додатковою відповідальністю – 1,5 тисячі (0,11%), повні товариства – 1 315,00 (0,10%), іноземні підприємства – 0,6 тисяч (0,05%), корпорації – 0,55 тисяч (0,04%), командитні товариства – 0,37 тисячі (0,03%), кредитні спілки – 1 тисяча (0,08%), об'єднання співвласників багатоквартирного будинку – 33 тисячі (2,4%), профспілки та об'єднання профспілок – 28 тисяч (2,11%), релігійні організації – 26 тисяч (1,95%), благодійні організації – 19 тисяч (1,4%), політичні партії – 15 тисяч (1,13%), споживчі товариства – 4 тисячі (0,32%), підприємства громадських об'єднань – 3,3 тисячі (0,24%), громадські спілки – 1,7 тисячі (0,13%), органи самоорганізації населення – 1,6 тисячі (0,12%), підприємства споживчої кооперації – 1,1 тисячі (0,09%), союзи споживчих товариств – 0,3 тисячі (0,02%), творчі союзи – 0,3 тисячі (0,02%), недержавні пенсійні фонди – 0,07 тисячі (0,01%) (Кількість, 2020).

Залежно від форм власності в ЄДР виділяють такі види підприємств: фермерське (ст. 114 ГК) на основі приватної власності громадян з метою виробництва, перероблення та реалізації сільськогосподарської продукції; приватне (ст. 113 ГК) на основі приватної власності громадян чи юридичних осіб; державне (ст. 73–74 ГК) на основі державної власності; казенне (ст. 76 ГК) на основі державної власності в тих галузях народного господарства, в яких законом дозволено здійснення господарської діяльності лише державним підприємствам; комунальне, яке діє на основі комунальної власності територіальної громади; з іноземними інвестиціями (ст. 116 ГК), у статутному капіталі якого не менш ніж 10% становлять іноземні інвестиції; іноземне (ст. 117 ГК),

Об'єднання громадян (Ст. 112 ГК) є унітарним підприємством, заснованим на власності громадян (громадської організації, політичної партії, профспілки) або релігійних організацій для здійснення господарської діяльності з метою виконання статутних завдань. Споживче товариство або підприємство споживчої кооперації (ч. 2 ст. 111 ГК) є організацією громадян, які об'єднуються для спільної господарської діяльності з метою забезпечення своїх економічних та соціальних інтересів. Серед неприбуткових організацій виділяють кредитний союз (об'єднання грошових внесків громадян з метою задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні інших фінансових послуг), благодійні організації – благодійні фонди, товариства, установи.

Чинним законодавством не передбачаються створення та державна реєстрація нових підприємств (організацій) з такими організаційно-правовими формами, як колективне, орендне, індивідуальне, сімейне, загальне.

Серед господарських товариств (ст. 79–80 ГК) в українському законодавстві виділяються такі види: акціонерне товариство, державна акціонерна компанія (товариство), товариство з обмеженою відповідальністю, товариство з додатковою відповідальністю, повне товариство, командитне товариство.

Ці кооперативи як добровільні об'єднання громадян (ст. 94 ГК) утворюються з метою спільного вирішення економічних, соціально-побутових та інших завдань у різних галузях, тому набувають різних форм: виробничі, споживчі, обслуговуючі, сільськогосподарські та інші. Однак державна реєстрація нових житлово-будівельних або гаражних кооперативів не передбачається (Господарський, 2003).

Господарські об'єднання (об'єднання підприємств на добровільних засадах) утворюються у формах асоціацій, корпорацій, консорціумів, концернів. Асоційовані підприємства утворюються на основі економічної та (або) організаційної залежності у формі участі в статутному капіталі та (або) управлінні. Холдингова компанія (ч. 5 ст. 126 ГК) визначається як публічне акціонерне товариство, яке володіє, користується, розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток, паїв) двох або більше корпоративних підприємств (крім пакетів акцій, що перебувають у державній власності). Об'єднання інтересів підприємств допускається і в інших формах (наприклад, у вигляді спілок або асоціацій) (Господарський, 2003).

4.3 Розвиток форм власності та бізнесу

Форми власності перебувають у постійному розвитку:

- еволюціонують *суб'єкти* власності, наприклад, збільшується різноманітність державної власності на всіх рівнях: загальнодержавному (власність урядових структур, Національного банку тощо), територіально-регіональному (власність комунально-муніципальних служб, інших органів місцевого самоврядування), галузевому (власність міністерств та відомств);

- розширюється коло *об'єктів* власності. Сучасна «економіка знань» обумовлює розвиток не лише об'єктів інтелектуальної власності, а і пов'язаних з ними правочинів у різних формах власності: приватна (розпорядження патентом або ліцензією); державна (розпорядження сумою знань та ідей); змішана (розпорядження інноваційною науково-технічною інформацією);

- удосконалюються *форми господарювання*, які є методами реалізації форм власності, визначається характер відносин між засновниками (учасниками) підприємств; *режим майнової відповідальності* за зобов'язаннями підприємства; *порядок* створення, реорганізації, ліквідації, управління, розподілу отриманих доходів, можливі джерела фінансування діяльності.

Результативність власності, відповідно до теорії прав власності, залежить від наявності можливості у суб'єкта реалізації всіх прав (системи

взаємозв'язаних прав або «пучка» (набору) прав) щодо об'єкта власності (табл. 4.2). Весь «пучок» прав власності без будь-яких винятків визначає абсолютну приватну власність.

Таблиця 4.2 – Специфікація прав власності на блага (Honore, 1961)

Найменування права власності	Зміст права власності
1 Володіння	Винятковий фізичний контроль над благами
2 Використання	Вивільнення корисних властивостей благ
3 Управління	Прийняття рішень з приводу того, хто і як буде забезпечувати використання благ
4 На дохід	Володіння результатами від використання благ
5 Суверена (розпорядження)	Право на відчуження, споживання, зміну або знищення благ
6 На безпеку	Захист від експропріації благ і від шкоди з боку зовнішнього середовища
7 Спадщини	Передача благ у спадок
8 Безстроковості	Безстроковість володіння благами
9 Екологічності використання	Заборона на використання блага способом, що завдає шкоди зовнішньому середовищу
10 Відповідальності	Можливість стягнення благ на сплату боргу
11 На залишковий характер	Існування процедур та інститутів, що забезпечують відновлення порушених повноважень

У сучасних умовах переважає не абсолютно приватна власність на блага, а розподіл її прав між різними економічними суб'єктами на певних умовах. Якщо якісь права власності можуть бути реалізовані (через обмін або купівлю-продаж), то їх купують ті, хто вище цінує можливості, які вони надають. В умовах ринку права власності розподіляються і комбінуються таким чином, щоб діяльність, яку вони забезпечують, давала найбільш високі доходи.

Специфікація прав власності на бізнес (табл. 4.3) відрізняється від специфікації прав власності на блага тим, що власник (власники) бізнесу володіють «пучком» прав на певну комбінацію благ – факторів виробництва. Власниками бізнесу відповідно до теорії прав власності стають: 1) власники найбільш специфічних для бізнесу ресурсів – фізичного капіталу (у «класичній» фірмі), людського капіталу (в адвокатських конторах, рекламних, інжинірингових, комп'ютерних фірмах), сировини (у постачальницьких кооперативах), клієнтської бази (у споживчих кооперативах); 2) агенти, здатні забезпечити мінімізацію загальних витрат власності та ринкової контракції.

Таблиця 4.3 – Специфікація прав власності на бізнес (Alchian, 1973)

Назва права власності	Зміст права власності
1 На залишковий дохід (Основна вигода)	Отримувати дохід після сплати винагороди на всі фактори та умови виробництва
2 На контроль	Контролювати поведінку інших учасників
3 Право ключового учасника	Ключовий учасник, з яким власники всіх факторів виробництва укладають контракти
4 На зміну персоналу	Змінювати членство в «команді», тобто право найму і звільнення персоналу
5 На продаж повноважень	Право на продаж усіх перелічених повноважень
6 На прийняття остаточних рішень	Прийняття рішень, які явно не прописані в контракті, включаючи право віддавати накази іншим учасникам «команди»

Витрати власності пов'язані зі створенням нових форм бізнесу, ризиком їх власників, забезпеченням контролю за менеджерами, формуванням колективних рішень. Джерелами витрат ринкової контрактації стають монопольні переваги будь-кого з партнерів, високий ступінь невизначеності, характерний для довгострокових контрактів, інформаційна асиметрія і пов'язана з цим небезпека опортуністичної поведінки, загроза «вимагання» в разі значних специфічних інвестицій, труднощі виявлення й узгодження інтересів з отримання переваг при множинності учасників угоди.

Розподіл та делегування прав власності між економічними суб'єктами має місце і за межами бізнесу – зовнішня (щодо бізнесу) специфікація, і в його межах – внутрішня специфікація.

Сучасним видом зовнішньої специфікації прав власності є аутсорсинг (від англ. Outsourcing: (outer-source-using) – використання зовнішнього джерела або ресурсу) – це передача певних функцій виробництва (або обслуговування) товарів і послуг на підставі договору іншому суб'єкту господарювання, який спеціалізується у відповідній області (Хейвуд, 2004). Як правило, в аутсорсинг передаються функції з професійної підтримки працездатності окремих систем та (або) інфраструктури на основі тривалого контракту (не менше одного року): ведення бухгалтерського обліку, забезпечення функціонування офісу, перекладацькі послуги, транспортні послуги, підтримка роботи комп'ютерної мережі та інформаційної інфраструктури, рекламні послуги, послуги з безпеки. Головними джерелами економії витрат при аутсорсингу є: 1) підвищення ефективності діяльності підприємства; 2) можливість більш ефективного використання ресурсів на вже існуючих або нових напрямках. Динамічне поширення аутсорсингу, на думку фахівців Інституту аутсорсингу (Outsourcing Institute, США), відображає підвищення його доцільності, особливо у сфері фінансів та бухгалтерського обліку.

Якщо власники факторів виробництва (праця, капітал, земля, підприємницькі здібності) привласнюють результати виробництва у вигляді факторних доходів (заробітна плата, відсоток, рента, прибуток) через деперсо-

ніфікований механізм цін, то в межах бізнесу формується певний персоніфікований механізм розподілу і контрактації прав власності між його учасниками: засновниками, керівниками, іншим персоналом.

Рух відносин власності відбувається в таких формах: злиття і поглинання; реструктуризація бізнесу зі зміною форм власності; націоналізація, приватизація; передача в оренду; передача у власність трудового колективу (платна, безкоштовна); інші цивільно-правові угоди, рейдерство. Розглянемо деякі з цих форм.

Злиття («Mergers»), в широкому розумінні, – це процес утворення однієї нової компанії з кількох діючих. Ініціатором такої угоди, як правило, є компанія, що володіє більш потужним економічним потенціалом. Для позначення процесів укрупнення бізнесу і капіталу застосовується термін M&A (від англ. «Mergers and Acquisitions») – «злиття і поглинання». За угодою злиття компаній акціонери компанії, яку «купають», зберігають свої права на акції вже нового (об'єднаного) акціонерного товариства, а акціонери компанії, що поглинається, втрачають свої права на частку в капіталі. Процедури управління власністю, що застосовуються в процесі реструктуризації підприємства, пов'язані зі зміною власника та (або) структури власності, включаючи продаж підрозділів, дочірніх компаній.

Націоналізація передбачає передачу об'єктів приватної власності окремих громадян і юридичних осіб у державну власність.

Приватизація, навпаки, пов'язана з передачею об'єктів державної власності в приватну власність окремих громадян та юридичних осіб.

Рейдерство (від англ. «the raid» – «набїг», «раптовий напад») – це отримання контролю одним підприємством над іншим, як правило, незаконними методами; захоплення активів підприємства за допомогою ініціювання бізнес-конфліктів. До дій рейдерів належать: купівля певного відсотка акцій, який є достатнім для прийняття необхідних рішень; використання менеджменту для доведення компанії до такого стану, яке змушує власників продати її; купівля кредиторської заборгованості компанії (Спасибо-Фатєєва, 2008).

Виділяють такі різновиди рейдерства:

1) «біле» – у рамках закону, яке полягає у створенні за допомогою міноритарного пакета акцій («не контролює», але дає право отримувати дивіденди, володіти повною інформацією про компанію, брати участь у засіданнях) перешкод для нормальної роботи підприємства, що має на меті таке: а) власник контрольного пакета добровільно продає свої акції; б) збори акціонерів ухвалюють рішення про додатковий випуск акцій, які купує рейдер; в) акціонер позбавляється своїх акцій за рішенням суду;

2) «сіре» – з порушенням цивільно-правових норм, але з дотриманням юридичних процедур;

3) «чорне» – з порушенням кримінального законодавства. Йдеться про фізичне насильство і шахрайство, включаючи підкуп, шантаж, силове захоплення підприємства, підробку реєстру акціонерів тощо. В сучасних умовах окремі підприємства, що спеціалізуються на захопленні інших підприємств, мають потужну юридичну службу і назву, наприклад, інвестиційна компанія (Кузнєцова, 2012; Сабецька 2017).

В умовах глобалізації та нестабільності економічного розвитку найбільшу економічну ефективність бізнесу забезпечує його здатність перманентно удосконалювати структуру власності за всіма складовими та з мінімальними витратами переходити від однієї структури власності до іншої. Вільний обмін і комбінування прав власності надають суб'єктам господарювання можливість вибору найбільш ефективних форм бізнесу. Рух власності, зміна її форм і видів за критерієм підвищення конкурентоспроможності є необхідною умовою розвитку і бізнесу, його оточення.

Література

1. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. Дата оновлення: 14.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 28.01.2020).
2. Економічна теорія. Політекономія: підручник / за ред. В. М. Тарасевича. Київ: Знання, 2012. 206 с.
3. Економічна теорія: Політекономія: підручник / за ред. В.Д. Базилевича: Київ: нац. ун-т ім. Т. Шевченка. 9-е вид., доповн. Київ: Знання, 2014. 710 с.
4. Кількість юридичних осіб за організаційно-правовими формами господарювання (на 1 січня 2020 року). Показники Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ). Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/edrpoу/ukr/EDRPU_2020/ks_opfg/ks_opfg_0120.htm (дата звернення: 28.01.2020)
5. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 28.01.2020).
6. Кузнєцова Т. В. Корупційний переділ власності у формі злочинного рейдерства в Україні. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2012. №4. С. 179–184.
7. Основи економічної науки: курс лекцій / за редакцією В.С. Савчука. Київ: КНЕУ, 2011. 400 с.
8. Основи економічної теорії: підручник / за ред. А. А. Чухна. Київ: Вища шк., 2001. 606 с.
9. Сабецька Т. І. Механізми протидії рейдерству як складова формування стратегії економічної безпеки підприємства. *Економіка і суспільство*. 2017. № 8. С. 341–348.
10. Спасибо-Фатєєва І. В. Рейдерство: розуміння, види, небезпека та способи боротьби. *Вісник господарського судочинства*. 2008. №4.

11. Хейвуд Дж. Б. Аутсорсинг: в поисках конкурентных преимуществ. Москва: «Вильямс», 2004. 176 с.

12. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Дата оновлення: 14.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 28.01.2020).

13. Alchian A., Demsetz H. The Property Rights Paradigm. *Journal of Economic History*, 1973. Vol. 13. № 1. P. 174–193.

14. Honore A. Ownership. *Oxford essays in jurisprudence* / Guest A. (ed.). Oxford, 1961. P. 112–128.

Питання до теми

1. *Охарактеризуйте власність як економічну категорію в широкому розумінні.*
2. *Розкрийте зміст основних форм власності в бізнесі.*
3. *Наведіть основні найменування прав власності на блага?*
4. *Охарактеризуйте основні форми руху відносин власності?*
5. *Наведіть суб'єкти та об'єкти прав власності?*